

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕЛЬНИКІВЦІВ У ЖИТОМИРІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У своїй монографії «Ukrainian Nationalism» американський дослідник Джон Армстронг відводить Житомиру роль центру українських націоналістів на території Наддніпрянщини, до захоплення німецькими військами Києва 19 вересня 1941 р. Події, що розгорталися в перші місяці окупації в Житомирі, є значущими, оскільки допомагають розкрити роль усього націоналістичного руху у Східній Україні на початковому етапі його діяльності.

22 червня 1941 р. почалася Велика Вітчизняна війна. Житомир одним із перших міст СРСР зазнав бомбардувань. На початку липня почалася евакуація Житомира, що закінчилася 6 липня. На схід вивозили промислові підприємства, дитячі будинки, школи, установи. 9 липня місто було захоплено гітлерівцями. До 31 грудня 1943 р. Житомир було окуповано.

Після захоплення міста почалися чорні дні окупації. Особливі частини СС і гестапівські служби кидали військовополонених у стаціонарний табір смерті, замаскований під лазарет, де щодня гинуло близько 400 чоловік. Масове знищення хворих і поранених, мирного населення нацисти здійснювали на восьмому кілометрі Новоград-Волинського шосе. У братських могилах тут поховано 45 тисяч мирних жителів, 65 тисяч військовополонених.

Однак у перші місяці окупації німецька присутність у місті мала більше формальний, ніж реальний характер. Провідні позиції в міських й обласних структурах посіли діячі ОУН – як бандерівці, так і мельниківці, хоча з кожним днем представництво останніх ставало вагомим.

Львівський історик Я.Грицак так пояснює достатньо потужні позиції українських націоналістів у перші місяці нацистської окупації. По-перше, швидка евакуація радянської влади і прихід німецьких військ утворили на більшості українських територій ситуацію вакууму політичної еліти. А ОУН вдалося швидко заповнити даний вакуум й, будучи ініціативною меншістю, легко зорганізувати пасивну більшість.

Другим чинником був високий рівень освіченості місцевого українського населення. Зокрема, в 40-тисячному Житомирі нараховувалося майже 500 чол. національно свідомої інтелігенції. І, нарешті, в містах було багато робітників, які втекли сюди під час колективізації, й, як вихідці з села, були сприйнятливі до національної пропаганди.

Мельниківці спрямували свою діяльність на розбудову міських адміністративних і соціально-економічних структур, мережі культурно-освітніх закладів. Один з очевидців тих подій пригадував, що «у місті на кожному кроці відчувається новий, свіжий подих українського життя, яке, не дивлячись на воєнні обставини, швидко відроджується і знаходить для себе нові творчі форми». Упорядкування всіх сфер життя в місті взяло на себе Житомирське міське управління (створене бандерівцями, невдовзі опинилося під контролем ОУН (М)), в області – Житомирське обласне управління.

Працюючи в умовах окупаційного режиму, націоналістам вдалося розбудувати на Житомирщині розгалужену систему ОУН. Вони налагодили роботу друкарні, поширювали національну літературу, вербували нових членів, формували збройні загони. Щодо освіти, то з ініціативи оунівців молодіжними гуртками керували місцеві вчителі. Перед освітянами гостро постала проблема українських підручників. Член бандерівської похідної групи «Мельник» наказав М.І. Зарічному вилучити зі шкіл радянські підручники, завідувач школи в с. Серби Ємільчинського району дав вказівку вчителям заклеїти в підручниках портрети радянських керівників партії та більшовицького уряду, вилучити тексти, що вихваляли радянський спосіб життя. А спеціально створена група з 22 вчителів уклала «Читанку» для початкової школи, до якої ввійшли уривки з творів нерадянських письменників. У жовтні 1942 р. в Чуднівському районі вийшов друком український «Буквар».

Окрім цього, було створено Українське просвітянське товариство імені Симона Петлюри, куди входили хоровий, струнний, драматичний, духовий гуртки, ансамбль пісні і танцю, гурток з вивчення рідної історії. У Житомирі діяли різні типи навчальних закладів. На 1 вересня 1941 р. було відчинено 12 шкіл; працювали Житомирський учительський інститут у складі трьох факультетів, сільськогосподарський інститут та середня сільгоспшкола при ньому та ін.

11 липня 1941 р. в Житомирі було утворено Житомирський обласний український клуб на чолі з Л.М. Пінтовим. У його складі виділялися музичний, драматичний, спортивний і хоровий гуртки, приймалися артисти, спортсмени-аматори. Драматична секція була відповідальна за постановку п'єс української тематики – «Назар Стодоля», «Катерина», «Безталанна». За кожен концерт або спортивну гру члени клубу отримували грошову винагороду.

На одному із зібрань ОУН (М), де головував керівник пропагандистської референтури Маслій, було прийнято рішення про утворення Українського клубу «Січ». Станом на 18 вересня 1941 р. при товаристві діяли футбольний, волейбольний, гімнастичний та інші гуртки, а невдовзі розпочали роботу драматичний, музичний, танцювальний і цирковий. У клубі існував невеличкий магазин «Спорт» (вул. Михайлівська, 35), що складався з двох відділів – спортивного та культтоварів, і приносив незначні прибутки. Тут продавалися

запасні частини для роверів, лиж, ковзанів. Крім магазину, «Січ» отримувала фінансові надходження від проведення вистав, концертів, футбольних матчів, які йшли на допомогу спортсменам і артистам. На серпень 1942 р. керівництво товариства влаштувало 132 платні, 13 безкоштовних концертів та 40 для німецьких військових. Циркова трупа виїздила на гастролі по області, зокрема спершу відвідали Бердичів.

Та найбільш популярним видом спорту все ж залишався футбол. Через деякий час на базі товариства з місцевих шанувальників футболу організували дві команди – «Січ», граючим тренером якої став воротар Бестужев, та «Гризуб» (тренер Мотренко). Перший матч житомирських футболістів з однією з розташованих у місті німецьких частин відбувся 17 серпня 1941 р. Гра розпочалася о 16.00. Вартість вхідного квитка становила 3 крб. для цивільного населення та 1,5 крб. для німецьких вояків. Поєдинок відвідало понад тисячу глядачів. Під музикальний марш та оплески глядачів на стадіон вибігли українські і німецькі футболісти. Однак це не допомогло житомирянам. Матч закінчився із рахунком 1:6 на користь німців. Проте вже наступної неділі, 24 серпня, керівництво спортивного клубу влаштувало ще одну зустріч, де наші земляки програли, хоч й з рахунком 2:3. У цьому матчі січовиків від чергового розгрому врятувала чудова гра захисника Блінци та реакція воротаря Бестужева. В українській команді забивали півзахисник Йосип Талько, з одинадцятиметровою, та Юрій Задворний з флангової передачі. Цю гру вже спостерігав представник німецької кінохроніки, який зняв чимало цікавих моментів. Це був непоганий тактичний хід із боку гітлерівців, у такий спосіб вони намагалися використати футбольні ігри в пропагандистсько-політичних цілях. Тому, практично завжди, перед початком футбольних матчів із ініціативи нацистів організовувалися імпровізовані привітання німецьких футболістів українською молоддю в національних костюмах, все це ретельно фотографувалося, або, як це було у нашому випадку, знімалося на кіноплівку і потім не без успіху використовувалося в західній пресі або закидалося в тил радянських військ, із метою показати, як добре живеться при новій владі. Найбільшим успіхом місцевих футболістів все ж була нічия 3:3 у матчі із німцями 31 серпня 1941 р. Всі три голи у ворота нацистів забив капітан команди, сімнадцятирічний Антон Перегуда.

Також один поєдинок, у серпні 1941 р., на стадіоні міського цукрозаводу, провели з німецькими футболістами спортсмени міста Бердичева. Результат гри – 6:2 не на користь бердичівлян. Загалом у Житомирі за час окупації було зіграно 8 матчів, але не у всіх вдалося встановити рахунок. Зауважимо, що саме в Житомирі німці провели перші свої матчі на окупованій території східної та центральної частини України.

У вересні й листопаді-грудні 1941 р. німецькі каральні органи провели масові арешти членів обох фракцій ОУН. Відтепер німецькій цивільній владі вже стала непотрібною конкуренція в особі місцевої української влади. Почалося згортання українських органів влади, обмеження їхніх прав, підпорядкування вказівкам нацистів. Робота з відродження національної історії та культури продовжувалася, проте вже здійснювалася з меншим розмахом й стала мала характер більше обслуговуючий нову владу, ніж стверджуючий власну національну ідентичність.